

BETON

KULTURNO PROPAGANDNI KOMPLET BR. 129, GOD. VI, BEOGRAD, UTORAK, 20. NOVEMBAR 2012.

Redakcija: Miloš Živanović, Saša Ilić, Tomislav Marković, Saša Čirić; Font Mechanical: Marko Milanković; E-mail: beton@danas.rs, redakcija@elektrobeton.net; www.elektrobeton.net; Sledeći broj izlazi 18. decembra

MIXER

Piše: Saša Čirić

ŽIVOT POSLE

Pet pesama o traumi

trauma (grč. trauma) rana, ozleda, povreda (telesna ili duševna); psihička *trauma* veoma jak i neizgladljiv duševni potres, kao posledica nekog strašnog i po život opasnog doživljaja.

(Rečnik stranih reči i izraza, Vujaklija)

Trauma is an emotional response to a terrible event like an accident, rape or natural disaster. Immediately after the event, shock and denial are typical. Longer term reactions include unpredictable emotions, flashbacks, strained relationships and even physical symptoms like headaches or nausea. While these feelings are normal, some people have difficulty moving on with their lives. Psychologists can help these individuals find constructive ways of managing their emotions.

(Američko udruženje psihologa,

<http://www.apa.org/topics/trauma/index.aspx>)

Ove nasumično odabrane i lako dostupne definicije ističu dva pristupa u razumevanju traume, medicinski i psihološki. Takođe, sve tri kao važne odlike traume naglašavaju: prisustvo telesnog ili psihičkog bola koji se javlja kao posledica ozlede ili nesreće i traumatično stanje koje dolazi posle prvobitnog šoka i traje nedefinisano dugo (pominje se i prelaz traume u neurozu). Sama trauma se vidi kao kombinacija neverice i otpora da se prihvati novonastala stvarnost. Gađenje i bes ili, sa druge strane, tupost javljaju se kao izrazi psihosomatskog otpora prema onome što se doživljava kao ozleda, gubitak, nepravda. Dakle, trauma bi bila neka vrsta duševne pomućenosti ili rastresenosti, izbačenosti iz ležišta uobičajene sigurnosti. Trauma remeti poverenje u racionalni i etički poredak stvari, budući da uzroci koji su izazvali traumatu (prirodne katastrofe, saobraćajne nesreće; ili još više fizičko nasilje, silovanje, pljačka, ratni zločini, prinudne migracije...), i sami predstavljaju prekid i iskliznuće iz stabilne uhodanosti svakodnevice i svojom brutalnom logikom obesmišljavaju ili ukidaju mirnodopski poredak.

PREKID TRAUMATIČNOG TRANSFERA

Pesma Ivane Simić Bodrožić pripada ciklusu „Dječje pjesme“ u knjizi *Prijelaz za divlje životinje* (VBZ, Zagreb, 2012). Situiranost je dvostruko zgodna, jer je ova pesma bez naslova oblikovana sa predumišljajem kao pesma za decu. Doduše kao pesma sa duplim dnom ili kao pesma za decu „sa tezom“. Pesma je dosledno izvedena u dijaloškoj formi, iako nema konvencionalne oznake u vidu crtica koje bi isticalle naizmeničnu smenu replika i sagovornika. Dijalog se vodi između majke i deteta jezikom koji je prilagođen detetovim sazajnim moćima. Upravo dečja radoznalost, uobičajena za njegov uzrast, jeste pokretač razgovora. Traumatično u pesmi Simić Bodrožić pripada temi nasilne smrti dede deteta/oca majke tokom rata, odnosno majčinom pokušaju da fenomen smrti, po definiciji stalni izvor traume, nekako približi nekome koga se to neposredno genealoški tiče.

Ilustracija: Igor Hofbauer

Ilustracije u broju iz stripa: Miroslavljevo jevanđelje, apokrifna verzija

Ali, nezavisno od autobiografskog konteksta koji stoji u pozadini i koji istorijski i etnički precizno razvrstava aktere, zločince i žrtve, mesto i vreme zblivanja, ova pesma naporedo tretira fenomene traume i zla, tako što je zlo u prvom a trauma u drugom, potisnutom planu. Majčina interpretacija mučnog događaja obojena je humorom koji pribavlja infantilna perspektiva i religioznom sentimentalnošću, da bi vrhunila u ironičnoj humanističkoj poenti. Zločinci su imenovani kao „bedaci“, što je u isto vreme eufemistička oznaka i prezrivi etički žig. Dete zanima da li su bedaci dedi otkinuli ruke, da li su majku i dedu tukli, da li su zapalili kuću, haljine i barbike, da li su ubili macu i zakopali dedu „pod zemlju“. Religiozna sentimentalnost očitava se kako u majčinom objašnjenju da je duša ubijenog dede živa i da može posmatrati svog unuka iako nema oči, jednako i u njenom savetu detetu da ne mrzi „bedace“. Ipak, temelj te pouke nije afirmacija hrišćanske aksiologije već tzv. kućnog vaspitanja. Ne treba mrzeti jer „to nije lijepo“. Duboki humanizam ove ironije ne leži samo u odbijanju revanšizma kao zloduha opravdane mržnje prema počinocima zla. U situaciji konačnih posledica, gde je zločin počinjen a implikacije trajno interiorizovane u intimni traumatični konflikt, lepi maniri, koji nisu zaustavili rat niti žrtve očuvali u životu, treba da okončaju transfer traume na dete i njegovu budućnost relaksiraju od balasta mržnje.

KRAJ GOVORA I NAKON TOGA

Knjiga Adise Bašić, *Promotivni spot za moju domovinu* (Dobra knjiga, Sarajevo, 2010), sadrži specifičan ciklus od 9 pesama na-

sastoji se od rečenica koje su izgovorili ljudi koji su preživjeli različite oblike torture... Autorica je njihove izjave samo posuđila, izdvojila i dala im naslov.“ Dakle, autorka koristi („pozajmljuje“) autentične iskaze žrtava ratne torture, zarobljenika srpskih vojnih logora tokom trajanja rata u Bosni i Hercegovini i transformiše iskaze koji su imali oblik prozne fakture, prelamajući ih tako da dobija pesnički ritam i formu. Najvidljiviju i najuticajnu intervenciju u materijal svedočanstva Bašić čini tako što ovim, uslovno rečeno pesmama, daje naslov, koji predstavlja strategiju resemantizacije pesme.

Znam ja ko mi je
ubio ženu i
sina i
šćer.
Znam, jedan se od njih vratio.
Drži pekaru.
Al ja gledam da
kod njega nikad ne uzimam.

Ovaj tekst autorka je nazvala „Osveta“. Sledeći „Preživjeli“:
Dvapat sam
tiho
da mati ne čuje
i da se ne prepadne
oca
sa vješala
skidala.

U prvom slučaju naslov proizvodi efekat srodan završetku pesme Ivane Simić Bodrožić, s tim što je ovde reč o paradoksu tragičke nemoći. Nije reč o tome da žrtva nije u stanju da se osveti svom krvniku, onome za koga tvrdi da zna da je ubio članove njegove porodice („ženu/ i sina/ i šćer“), već o tome da se žrtva dobrovoljno odriče osvete zamenjujući je bojkotom (pekarskih proizvoda svog krvnika, koji je nakon rata postao vlasnik pekare). Ova pesma kao montaža autentičnih iskaza podupire predstavu o bezobalnoj dobroti žrtve, koja nije u stanju ni da mrzi svoje dželate. To je u skladu sa citatom Jean-René Rueza, glavnog istražitelja za Srebrenicu, koji je rekao za preživjele ovog genocida, kako ga je Međunarodni krivični sud u Hagu okvalifikovao: „Nikada nisu rekli ružnu riječ o ljudima koji su im to uradili. Osim

slovljen „Ljudi govore“. Sadržaj ovog ciklusa i autorski postupak u sklapanju, tačnije specifičnom kolažiranju ovih pesama, Bašić opisuje u fusnoti na početku ciklusa: „Ciklus *Ljudi govore*

eurozine
KPK Beton je član Eurozine medijske mreže

iščuđavanja nad onim što su doživjeli.“ Naslov drugog teksta takođe nosi crnohumornu ironiju. Tek zahvaljujući kontekstu ciklusa možemo pretpostaviti da je reč o traumama bivšeg logoraša i njegovim suicidalnim sklonostima, koje svedoče da proces privikavanja na postratnu stvarnost, nije bio uspešan, najblaže rečeno. Upravo kontekst kao okvir slagalice pruža motivaciju i kontroliše disperziju unutrašnjeg značenje jedne porodične drame u kojoj očevo ponavljanje samoubistva preti da se pretvori u delo apsurdne tragikomike. U oba teksta poetizovanih dokumenta trauma je neizgovorljiva i pripada periodu pre, ratnom začeću i logorskoj torturi, o razmerama i intenzitetu čijeg užasa saznajemo posredno, a posteriori i kroz nagoveštaje. U jednom slučaju o pretrpljenom užasu indirektno svedoči nadvladani poriv za osvetom kao činom kojim bi se uspostavila pravda; u drugom doživljeno je toliko jako da se ne može prevladati, te pojedinca, kome nisu oduzete ni žena ni kćer kao u prvom tekstu, vuku u samovoljni odlazak u ništavilo. U oba teksta, ono neizgovorljivo traume ostaje jezički neoznačeno. Iza nemoćnog jezika, ili nedostiznog, neprotežnog označitelja, ostaje bojkot ili samoubistvo kao vidljiva slika izbora u označenom.

ZLOČIN IN VIVO

U pesmi „Omarska. Smrt voli lepa imena“ iz knjige *Dunia* Mileta Stojića (VBZ, 2011) sve je označeno i prisutno u jeziku pesme: toponim i dramaturgija zločina, trauma indukovane krivice i odsustvo koje se ne nadoknađuje i ne prevazilazi. Pesma je oblikovana kao direktna ispovest bošnjačkog logoraša u Omarskoj, vojnom logoru bosanskih Srba tokom 1992. godine, u kojoj se smenjuju, kao u prozi, glas pripovedača koji govori sa vremenske distance i glasovi aktera, oca i sina, u samom trenutku mučenja sina i njegovog odvoženja iz logora na kasniju likvidaciju. Pesma korespondira sa realističkim prikazom u prozi, poznatim još iz partizanske ratne proze koja je opisivala mučenja zarobljenih pripadnika ovog pokreta ili naroda određenih za odstrel. Dramatično je isprepletano sa patetičnim, akteri su određeni a krivica jasno distribuirana. Trauma je konvencionalna. To je trauma preživelog oca, koji oseća krivicu zato što je preživeo za razliku od svog sina, izjedan samonametnutom krivicom što nije mogao da mu pomogne u logoru. Otac se u sadašnjosti pesme nalazi u Malmeu, u Švedskoj: „ovde/ Trunem ko jabuka opala sa stabla“. Ipak, kao u notornoj antičkoj maksimi o nadi koja umire poslednja, i ucveljeni otac živi i vene u nadi da će na vrata banuti njegov sin, živ. U završnim komentarima gde je Stojić otkrio jedan

slaj referenci njegovih pesama iz knjige *Dunia*, stoji da je naslov ove pesme preuzeti stih pesme Miodraga Stanislavljevića iz 1994. i knjige *Jadi srpske duše*. Stanislavljevićeva pesma nastala je sinhrono događaju koji je stavljen u naslov pesme, otuda nosi polemički i protestni ton upućen svojoj sredini i svom vremenu i pisana je u maniru modernističke poetike. Stanislavljevićeva pesma sadrži direktne aluzije na konkretne zločince i njihove postupke, ali makabrično operiše i dezintegrisanom ljudskom anatomijom. „a ko sa životima pobeđenih ne ume da se sprda/pobede nije ni dostojan“, kaže njegov General, onaj sa šapkom i po svojim rečima „posle toliko godina“ „osvetnik nad Turcima“, čije reči obznajuju poziv na masovno silovanje muslimanki „kao božji dar narodu nebeskom“. Karlične kosti su dobre za uzengije a od butnih se može napraviti durbin. Pobeđeni i logorski utamničeni su kao nosioci rdave DNK, klonovi za genetsko preoblikovanje, štaviše, čija anatomija ili skelet predstavlja gradivni materijal za oruđa i opremu (durbin, uzengije) upotrebljivu i u vojne i u civilne svrhe. Sličan Stojićevom pristupu traumi scene, ili pesničkoj inscenaciji zločina, ima i Arben Idrizi. U knjizi: *Iz Prištine, s ljubavlju* (Algoritam media, 2011), antologiji nove albanske književnosti Kosova, nalazi se izbor iz njegove poezije. U pesmi: „Medu likvidiranim bio je i umobolnik“ prikazan je masovni zločin čiji su izvršioći i žrtve precizno detektovani. To su srpski policajci koji za vreme rata na Kosovu i NATO bombardovanja ciljeva u Srbiji 1999. godine masovno proteruju i likvidiraju albanske civile. Iako naslov pesme u fokus smešta „umobolnika“, odnosno njegovu likvidaciju i likvidaciju deteta i „slepe bakice“ koje je umobolnik vukao za sobom, staricu „teglivši“ konopcem koji mu je bio privezan oko struka, tek likvidacija petla prizoru pribavlja bestijalnost. Petao najpre postaje živa meta i predmet oplake i streljačkih sposobnosti srpskih policajaca, potom skup razle-

telog petlovog perja raznetog tenkovskom granatom. Trauma prizora, identične vrste onom koji oblikuje Stojić u Omarskoj, pojačana je prisustvom grotesknog zla, zla koje zastrašuje ali se i izživljava, uniformisanog zla koje supstituše državu i koje predstavlja bezrazložni mehanizam kolektivne odmazde.

ISTORIJSKA TRAUMA

Miloš Živanović u svojoj pesmi „Mucava balada“ iz knjige *Lirika pasa* (Algoritam, 2009) predočava istorijsku traumu koja postoji u odnosima dva naroda, po svojoj prilici srpskog i albanskog. Ova trauma je predočena i pojačana postojanjem ukrštenih identiteta, tačnije mešanog braka pravoslavke i muslimana na koji se gledalo sa nepoverenjem i distancom kod pripadnika obe zajednice. Živanović je svoju pesmu namerno arhaizovao, dugim narativnim stihom i smeštanjem zbivanja u rustikalni patrijarhalni prostor. Pojedine reference („gladni kojoti dolaze sa hladnjačama“) ukazuju na savremeniji kosovski kontekst s kraja 90-ih XX veka, ali odsustvo precizne hronotopske kontekstualizacije radnje u prvi plan ističe univerzalniju dramu identiteta, koji su u njegovoj pesmi dati kao esencijalni i ekskluzivni. Glavna junakinja pesme, čiju „mucavu“ ispovest predstavlja pesma, dvostruko je stigmatizovana figura. Pored toga što je dete iz mešanog braka, samim tim „nečista“ za obe zajednice, ona je i objekat bračne nagodbe – data je mnogo mlađoj osobi kao žena, potom postaje žrtva silovanja čije roditelje likvidiraju. Živanović namerno koristi jake i čiste simbole kao markere etničke i verske pripadnosti (keče na očevoj glavi i krst na majčinih grudima, derviš i monah kao posetioci ove porodice) ili običajne markere (ljuti duvan, magarac kao radna snaga i prevozno sredstvo, nož kao simbol muškosti, ratništva i dominacije, pucanje iz puške kada se u kući rodi muško dete) i likove svedene uloge

(starac i doktor koji junakinju lišava neželjenog ploda začeto silovanjem). Arhaizacija konteksta i tipizacija likova i simbola služi univerzalizaciji folklornih predstava i vizualizaciji distribucije tribalnog zla. Završni stih: „Osmeh ratnika je osmeh kurve“ služi satiričnoj demilitarizaciji plemenske tradicije koja je nadživela svoju istorijsku epohu. Moto pesme, dat na engleskom jeziku, priziva drugu etno-konfesionalnu podelu, između oranžista i zelenih u Severnoj Irskoj, odnosno između katoličkih i protestantskih Iraca, čiji su odnosi u 20. veku takođe bili obeleženi kontinuiranim kolektivnim nasiljem i nepomirljivim političkim ciljevima: stvaranju ujedinjene nezavisne irske države naspram očuvanja rojalističke britanske unije ■

antiCEMENT

Piše: Jasna Dimitrijević

DOBRA VEST!

Miroslavljevo jevanđelje – apokrifna verzija,
Kulturni centar Beograda i Leksikografski
zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2012.

Povodom Festivala jednog pisca, koji je ove godine bio posvećen Miroslavu Krleži, priređena je neuobičajena strip-publikacija o životu i radu ovog književnika. To, naravno, nikako nije biografija, već komentar na *sumu koja je ostala za Krležom, njegove tekstove, postupke, geste, apstinencije, njegove vidovitosti i njegove amnezije, njegovu logičnost i njegove depresije, njegovu stvarnost i njegove sne*, kako piše Bora Ćosić, scenarista ovog izdanja i iskusni pisac istinitih i lažnih priповesti o Miroslavu Krleži, stari eksperimentator unutar *mixed media*. On je i ovde, kao što je to učinio u romanu *Doktor Krleža*, predstavio *kontraživot*, kolekciju *artificijelnih dogodovština*, koje ispunjavaju prostor između činjeničnih punktova u prepletu *divnih crtarija*. Izbor tema i motiva odredila je autora sklonost ka srednjoevropskom literarnom senzibilitetu, pa melanholija i nervna preosetljivost, partneri psihoanalize, na ovim tablama tvore fantazmagoričnu teksturu kroz koju se probijaju istorijske činjenice. Bora Ćosić ne propušta priliku da direktno upita kako se može biti disident dok se sve vreme *mirno igra šah sa šefom države*, ali je zato sukob na levičar tek blago nagovešten. Ali moguća je i druga vizura: ako *Jevanđelje* nešto demonstrira, onda je to svakako *sloboda stvaranja, simultanitet stilova, slobodno izricanje mišljenja*, upravo ona načela koja je Krleža u toj krizi zastupao. Ipak, čvrstog težišta u ovoj kratkoj literatno-likovnoj kontrabiografiji jedne velike i ambivalentne figure teško da može biti, kao ni pokrivenosti svih aspekata lika i dela.

Aleksandar Zograf je pozvao jevanđeliste-crtače Igora Hofbauera, Damira Štajnfla, Wostoka (Danilo Milošev) i Borisa Stanića. Dok se odeljci koje su radili Hofbauer i Wotstok manje-više drže biografskih činjenica i linearnog pripovedanja, poglavlja koja su pripala Staniću i Štajnflu jače su obojena Ćosićevim fantazmagoričnim aluzijama na Krležino delo, ali i na sopstveni rad na fikcionalizovanoj prozi o piscu. Hofbauerov *noir* preuzima pripovedanje s pogledom na ulice kojima prolaze bakenbar-

Ilustracija: Igor Hofbauer

povezuje tačke krležijanskih motiva, neologizama i često ponavljanih citata. Zagubljenost među ljudskom masom, glembajevska rastrojenost i lakrdijaški idiom *Balada* dominiraju ovom sekvencom. Sâm naslov je satirična donja terca na kanonsku kulturnu melodiju i nagoveštava nepostavljeno pitanje koje je lebdelo u vazduhu sve vreme trajanja programa Festivala: koji sve sadržaji čine kulturni kôd ovog društva? Tu svakako učestvuju spomenici iz XII veka, ali zašto se nekim izrazima odriče pravo na prisustvo, iako su svojevremeno bili neupitno uticajni i/ili u savremenom trenutku vrlo aktivni? Raspadom Jugoslavije je jugoslovensko kulturno nasleđe etnički raspodeljeno i Krleža je, iako je bio ne samo učesnik, već i stvaralac kulturnih, društvenih i političkih prilika svog vremena, ostao na neprijateljskoj obali. Festival koji je priređen njemu u čast predstavljao je priliku za polemiku. Ali i za uključenje nezavisnog stripa, nastalog iz golog entuzijazma i objavljivanog u često *low/no budget* produkciji, u zvanične tokove umetničke reprezentacije. Alternativna produkcija, iako decenijama živa i komunikativna, predstavljajući i distribuciju ostvaruje najčešće u okvirima festivala (*Grrr!*, *Novo doba*) i *Jevanđelje* (uz prošlogodišnje izdanje *Uvod u nevidljivi strip*) predstavlja srećan incident. Jer čak i kada se govori o stripu, on se najčešće razume tek u pukom konfekcijskom vidu, a njega ipak *ne čine samo bodibilderi u helankama, serdari i vojvode, otužni pokušaj glamurizacije...* kaže Radovan Popović u *Uvodu u nevidljivi strip*. „Stara je, i starija od drugih, priča o problemu stripa kao

ARMATURA

Piše: Vesna Pešić

TRANZICIONO BLATO MOĆI I NOVCA

Stanje demokratije u Srbiji

Od pada autoritarnog režima Slobodana Miloševića, računa se da je Srbija dobila *izbornu demokratiju*, tj. da se vlast formira na slobodnim i poštenim izborima. Teorija o konsolidaciji demokratije kaže da slobodni i poštenu izbori ne mogu opstati a da se ne pokrenu složeni procesi *produbljivanja* demokratije i razvoja celokupnog društvenog sistema, kao povoljne okoline za razvoj stabilne demokratije. Ako se to ne desi, izborna demokratija se vremenom istanjuje, ona postaje *fasadna*: izbori su formalno ispravni (ili delimično ispravni), stranke se smenjuju na vlasti, ali je politika *pozadinski okupirana* i ispražnjena od svog smisla i efekata koje bi trebalo da ima. Kad se tome dodaju sve raširenija praksa kupovine glasova, netransparentno finansiranje stranaka (i pored obilnog budžetskog finansiranja), nepostojanje jasno formuliranih političkih ideja i programa, obesmišljavanje izborne volje građana izbornim zakonom i kontrola medija koja favorizuje stranke na vlasti i njihove finansijere, onda dobijamo opis isušene izborne demokratije koju danas imamo u Srbiji.

TRANZICIONI GLIB

Kako dolazi do obustave demokratske konsolidacije i gomilanja demokratskog deficita, čije trajanje nije ograničeno (osim ako Srbija ozbiljno ne zakorači ka Evropskoj uniji)? Odgovor na ovo pitanje treba tražiti kako u nepolitičkim poljima društvenog sistema kao *uslovima* za razvoj demokratije, tako i u samom političkom sistemu.

Što se tiče uslova, treba podsetiti da je demokratski proces započeo u nepovoljnim okolnostima, u društvu zatrovanom nacionalizmom i devastiranom ratovima, zločinima, izolacijom, pljačkom i kriminalom. Demokratija je stigla u jedno poraženo društvo koje se jedva prebacilo na drugu stranu obale. Ono nije imalo ni svest o sebi a ni snage da se suoči sa lošom prošlašću, izvuče konsekvence i napravi novi plan za budućnost. Nije pod-

hibridu dvaju medija. Žalosni mejnstrim podanici, slepi pratitelji glavnotokovskih ekscesnih veličina izgubljenih u matematici bukvalnog poimanja operacije sabiranja teksta i slike, slepi za sopstveni medij stripa koji nije tek prosti zbir ove dve forme izražaja, već naprotiv i unatoč zabavnoj matematici jest ono između, nešto između, onaj naizgled prazan prostor između dva stripovska kvadrata... Šta će oni u stripu? Mislili smo da nas bar tu neće tražiti?" Ako je *Jevandelje* uspeo da izvede na površinu podzemne stripovske struje, ono je više nego dobra vest.

Dok u knjizi *Poslovi/sumnje/snovi Miroslava Krleže* Ćosić ispisuje sopstvenu verziju Krležinih dnevnika, a u romanu *Doktor Krleža* gradi opsežan literarni kompleks na osnovnom biografskom materijalu, *Miroslavljevo jevandelje* bismo mogli označiti kao još radikalnije zakomplikovan, trostruko transgresivan komentar. Dobili smo zipovanu kontrapovest o Krleži u reči i slici. Nedosledna biografija interpretirana različitim autorskim poetikama ne objašnjava pouzdano ni Krležu ni nezavisni strip, ali postavlja linkove do tih instanci, kao i do književnog opusa biografa Ćosića. I onespokojava matricu književne i kulturne birokratije. „Art is what we do. Culture is what is done to us“, kaže jednostavno skulptor Karl Andre. Ali za tu razliku je potrebno hrabrosti, lucidnosti i tvrdoglavog entuzijazma ■

BETONJERKA MESECA

Ovog puta nisam pucao na Sarajevo. Kad političari pevaju, topovi ćute.

Ivica Dačić

vučena crta i nije odbačena ratna i nacionalistička politika koja je dovela do propasti društva, razvaljivanja države i totalne ekonomske iscrpljenosti. Iako su nacionalističke kočnice malo popustile, ideološke i vrednosne prepreke sve do danas sputavaju ekonomski i demokratski razvoj. Pri tom treba imati u vidu da se modernizacija ekonomije i države morala događati u *tranzicionoj šemi*, u uslovima transformacije pretežno socijalističke privrede u tržišnu i društvene (državne) svojine u privatnu. Da bi bila uspešna, tranzicija mora da obezbedi *istovremene promene* u svim ključnim podsistemima društva, u čemu odlučujuću ulogu ima normativni sistem tj. pravna država, jer se samo tako može predupređiti tipična tranziciona devijacija – *koruptivno povezivanje političke i ekonomske moći*, koja nepogrešivo potapa i demokratiju i ekonomski razvoj.

Ovu opasnu zamku Srbija nije izbegla i u nju se duboko zaglibila. Kako se privatizacija odvijala bez zakonske kontrole, netransparentno, često i kriminalno, ona je postala rodno mesto sistemske patologije, te povezivanja politike (države) i novca. Ono je s jedne strane obesmisliilo političke stranke i urušilo državne institucije, a s druge, omogućilo razvoj tržišne privrede i zdravog poslovanja. Vladajuće koalicije funkcionišu tako što svaka stranka u vladi deluje samostalno i za sebe, u punoj slobodi od bilo kakve kontrole i podnošenja računa. Tako je „pojeden“ javni interes građana. Tranziciono blato moći i novca, prekriveno retorikom – malo nacionalizma malo proevropejstva, uspešno je obustavilo reforme u Srbiji, ponovo dovedeći društvo u stanje beznađenosti, siromaštva i regresije. Paradoksalna pojava višepartijske diktature bila je siguran pokazatelj da je demokratska konsolidacija obustavljena. Otuda i drugi neprijatni pokazatelji: monopoli u privredi, ogromna nezaposlenost, nerešiv spoljni deficit, gušenje preduzetništva, političko („burazersko“) distribuiranje poslovnih pogodnosti, veliki javni sektor kao partijski plen i izvor ogromne moći vladajućih koalicija koje su postale i jedini *sigurni poslodavac* na svim nivoima. Ovi procesi su formirali klasnu hijerarhiju na čijem je vrhu političko-oligarhijska klika koja drži sve resurse u svojim rukama, iza nje stoje klijentelistički srednji slojevi, a ostalo su marginalci: nezaposleni, nekvalifikovani radnici, siromašni i diskriminisane manjine. Zbog dominacije ovakvih procesa i struktura, petooktobarske političke snage za 12 godina nisu uspele da zaustave propadanje koje je započelo početkom devedestih godina. Privredna aktivnost tj. bruto nacionalni dohodak iz 1989. godine, pre Miloševićeve kataklizme, nije dostignut više od 65 ili 70 posto. Ispostavilo se da je post-petooktobarski period doživljen kao još jedan traumatičan period, u kome je ubijen premijer Zoran Đinđić, ali i kao još jedno pustošenje društva u organizaciji političko-tajkunske klike, čiji su predvodnici iz DS-a, DSS-a, G-17 plus, SPO-a. Reč je o strankama koje su se izjašnjavale kao demokratske i proevropske (sem DSS-a, koja je odustala od EU), a upravo su one *nastavile stari način upravljanja* koji uvek bira neoficijelni, tj. antipravni i neformalni način odlučivanja kao *dictum* naše tradicionalne kulture i koji je u uslovima tranzicije proizveo zatvorenu (više)partijsku državu, u formi političkog kartela koji vlada društvom. U tom kartelu je poslednjih godina glavnu reč vodila Demokratska stranka, pa je zato ona platila ceh na poslednjim izborima za autokratsko i arogantno vladanje, miniranje institucija i još jedno izgubljeno vreme da se reše gorući problemi društva.

OBESMIŠLJAVANJE POLITIKE, UZURPACIJA INSTITUCIJA I POZADINSKE MOĆI

Drugo polje u kome ćemo posmatrati isti period, obuhvata sam politički sistem u kome se odigrava demokratska konsolidacija. Šta je tu trebalo da se događa a nije se dogodilo? Proces konsolidacije se moraju odvijati na vertikalnoj i horizontalnoj dimenziji političkog sistema. Prvi aspekt obuhvata produbljivanje odnosa između građana i vlasti. Ono se ogleda pre svega u tome da građani žive po zakonima koje su sami odobrili i to obez-

MATOŠ, TIN I KRLEŽA U KAVANI „MOSKVA“

Ilustracija: Danilo Milošević Woskok

beduje parlament. Vladina politika treba da izražava volju i preferencije građana iskazane na izborima; ona to treba da čini transparentno, odgovorno, efikasno i skladu sa zakonom. To je sve ono što se podrazumeva pod dobrim upravljanjem („good governance“). Da bi se uspostavilo ovakvo, demokratsko upravljanje, ključnu ulogu imaju *horizontalne strukture*, podela vlasti – zakonodavne, izvršne i sudske. Nezavisno sudstvo, te vladavina prava, predstavljaju kičmu i demokratskih izbora i dobrog upravljanja. Reprezentativna i ustavna demokratija, čine *jedinstven sistem* koji se naziva liberalnom demokratijom, u čijem su centru prava pojedinca i vladavina prava. Ovaj sistem se „cementira“ demokratskom kulturom i sistemom vrednosti. Gde smo mi u odnosu na ovaj opis i zašto mu se nismo ni približili?

Odgovor na ovo pitanje je naslonjen na uslove razvoja demokratskih procesa koji su opisani u prethodnoj celini. Naime, ukoliko postoje jake *pozadinske moći*, a to znači da glavne odluke ne donose oni koji su izabrani, niti se želje građana uzimaju u obzir, već one zavise od drugih, prikrivenih moćnih grupa, kao što to mogu biti vojska, crkva, organizovani kriminal, latifundisti, ili oligarhijska klasa i njihovi poslovni interesi. U našem slučaju ovo poslednje je dominantno; ključni pozadinski uticaj koncentrisan je u finansijskim interesima vrhova vladajućih stranaka i njihovih finansijera (tajkuna).

Takvoj situaciji značajno je doprineo čisto proporcionalni izborni zakon po kome je Srbija jedna jedinica; na izborima se nude zatvorene partijske liste a mandati od skora pripadaju poslaniku (odborniku). To je dodatno doprinelo besomučnom kombinovanju i prekombinovanju vladajućih većina koje su izgubile svaku vezu sa građanima. „Narodni izabranici“ se zbog jagme za vlast pred očima građana svakodnevno prodaju i preprodaju. Parlamentarna većina nije odraz izborne volje građana, nego nagodbi stranačkih „akcionara“, nosilaca određenog broja mandata. Više je nego očigledno da ovakav izborni sistem podržava oligarhijsku političku strukturu koja razbija i sam pojam opšteg interesa. Za sada se ne zna kako se ovakav izborni sistem može promeniti, jer polit-oligarhijskoj klasi odgovara dogovaranje iza leđa građana.

POSLEDNJI IZBORI I GOMILANJE LOŠIH PROŠLOSTI

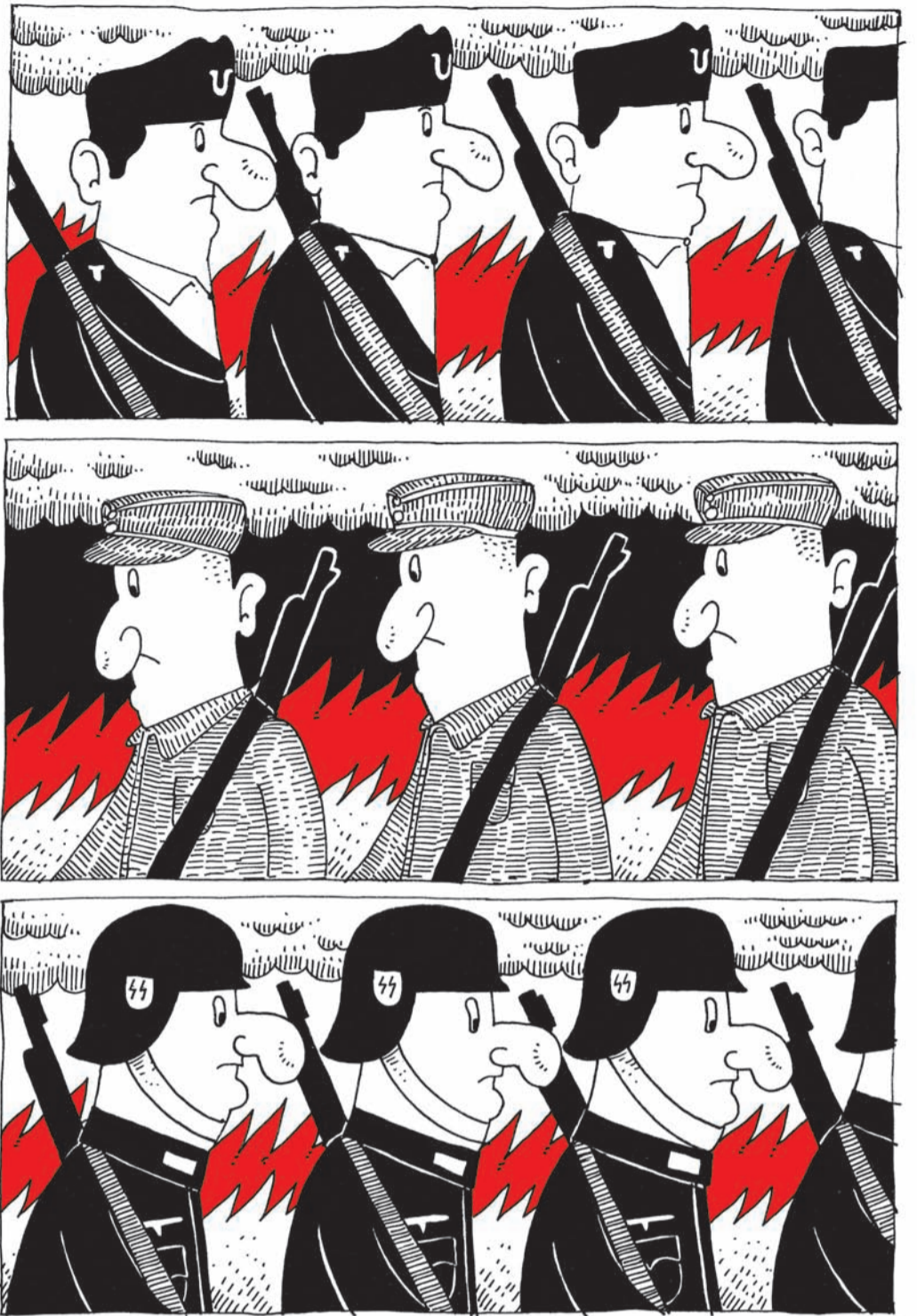
Smena vlasti nije mogla ići preko parlamentarnih izbora (to je gotovo nemoguće, jer se unapred prave tajni dogovori ko će biti koalicioni partneri i kako će se formirati većina), nego samo preko predsedničkih izbora, na kojima se jedino mogla iskazati nesporna većinska volja građana. Padom njenog predsednika

na izborima, DS je postala nemoćna da realizuje dogovorenu koaliciju, pa je došlo do promene parlamentarne većine i vlade. Prelazak u opoziciju je izazvao duboku krizu u strankama građanskog i demokratskog bloka. Ona nije prevaziđena, a možda se i neće prevazići, jer je kriza obelodanila da te stranke nisu izvršile svoj osnovni zadatak: modernizaciju društva i države i ubedljivo usmeravanje Srbije ka članstvu u EU. Umesto jasne vizije kojim putem treba ići, one su se dvostruko zaglavile: koliko u sopstvene finansijske interese i rušenje institucija, toliko i u nacionalizmu, skrivanju ratnih zločinaca i povratka Kosova i nacionalnog pitanja na velika vrata.

Treba zabeležiti da je ovakav ishod izbora proizveo veliku frustraciju u krugovima takozvane Druge Srbije. Ona je započela odbacivanjem glasanja za *manje zlo*, definisano u odnosu na lošu prošlost devedestih godina. Ne treba glasati ni za malo ni za veliko zlo, već osvetliti situaciju bez alternative, u kojoj se vlast formira iza leđa građana. Postalo je jasno da je poslednja decenija još jedna loša prošlost. Opredivši se za apstinenciju ili beli glas, ti građani su na predsedničkim izborima uticali da propadne Boris Tadić, odnosno pobedi Nikolić. Korak dalje – da se može glasati i za Nikolića i tako sprečiti konsolidacija Tadićeve lične vlasti, još više je podelio ovaj deo javnosti. Frustracije su pojačane najviše zbog moralnog osećanja grize savesti, a kod nekih i zbog ličnih benefita koje su imali od DS i Tadićevih ljudi. Te podele će ostati i niko ih ne može razmrsiti.

Od rasplitanja frustracija, mnogo je važnije to da su izbori za predsednika Republike pokazali da su građani razumeli situaciju i odlučivali svojom glavom o tome za koga će glasati i da li će uopšte glasati, ili će okrenuti leđa celokupnoj političkoj klasi. To je po mom sudu bio napredak. Spašen je demokratski minimum koji je osvojen petooktobarskim prevratom, jer se pokazalo da je *presto prazan* zato što su građani tako hteli. Napredak je i što propagandne moralne zamke, koje su implicirale da je presto zauzet na neodređeno vreme, nisu uspele. Odbacivanje takvih zamki pokazalo je da građani u Srbiji postoje i da će od sada kontrolisati svaku vlast, kako im se ne bi dogodilo da se jednog jutra probude u diktaturi. Ovog puta su to sprečili, bez demonstracija i sukoba. Čini mi se da se već sada vidi da će nova vlast biti pod većom prisмотрom javnosti nego što je bila prethodna, što je više nego neophodno. Konačno, dobro je što se nešto pomerilo, što šahovske figure ne stoje više na istom mestu, iako je nove poteze još uvek teško proceniti. Neki potezi su dobri (npr. odluka da se reše odnosi sa Kosovom), neki loši i neubedljivi, a neki su nejasni. Ohrabruje pomisao da se mogu pojaviti novi ljudi i formirati nove stranke koje bi potisnule ove postojeće koje su se pokazale nesposobnim da rešavaju probleme. Nova dinamika može dovesti do novih alternativa među kojima više ne bi bilo mesta celokupnoj političkoj klasi, u koju spadaju i stranke koje su sada na vlasti i u opoziciji. Najgore bi bilo da se nastavi dosadašnja vrteška istih ljudi i istih stranaka, samo u različitim kombinacijama. To bi značilo neprekidno malanje fasade iza koje nema više ničega. Zato ne treba propustiti ovaj *momentum*. U njemu su pobedili građani i na njemu treba graditi nove mogućnosti ■

Tekst je nastao u sklopu projekta „Ka razvijenoj demokratiji“, koji organizuje KPZ Beton uz podršku Ambasade Kraljevine Norveške u Beogradu. Sadržaj ovog teksta isključivo je odgovornost autora teksta i ni na koji način se ne može smatrati da odražava gledišta Kraljevine Norveške.

Ilustracija: Damir Steinfl

VREME SMRTI I RAZONODE

Piše: Tomislav Marković

FILOSOFIJA FALANGE

(Iz memoara Gojka Tešića „Svi moji velikani“)

Radomir Konstantinović bio je moj veliki Učitelj, mada to niko ne bi rekao ni na prvi, ni na bilo koji drugi pogled. Godinu dana nakon smrti našeg velikana došlo je vreme da istina izađe na videlo. Mislim da je od mene pristojno što sam bar sačekao da se Konstantinović dobrano ohladi. A ako se zbog mojih reči okrene u grobu, to je za njegovo dobro, bar će malo da se razmrda, nije zdravo izležavati se po čitav dan.

Od rane mladosti težio sam Konstantinoviću, otkad sam pročitao njegov izbor iz poezije i esejistike Stanislava Vinavera (takođe mog velikog Učitelja, što je, nadam se, očigledno). Ništa mi nije bilo teško, svaka muka mi je bila slatka, samo da dođem do čoveka koji se dopisuje sa Beketom. Maskirao sam se u psa da bih mu se približio, često sam trčkarao po Čuburskom parku gde je Rade imao običaj da šeta. Razdragano sam mahao repom, umiljavao sam se i izvodio razne kerefeke, a Rade i njegova žena su me redovno češljali i hranili, o čemu je posle Bora Ćosić (moj veliki prijatelj i Učitelj, kako će se ispostaviti čim otegne papke) napisao tekst, ne sluteći ko se krije iza nevine krinke džukca bez pedigrea. I kad se nađete u jednom takvom, izuzetnom, stvaralačkom društvu, morate priznati da vam je lepo. Tako je počelo naše prijateljstvo i saradnja.

Konstantinović me je uvek podržavao, vazda je imao lepu reč ohrabrenja za mene, književnog poletarca. Kad sam mu poklonio svoju prvu knjigu, Rade me je odmah sutradan nazvao i re-

kao mi da su slova jako krupna. Veći kompliment za svoj rad do dana današnjeg nisam dobio.

Često smo odlazili zajedno u Hram Srpske Modernosti, gde sam povremeno sasluživao. Moram da kažem, istine radi, da Rade uopšte nije umeo da se ponaša u sakralnom prostoru. Stalno je insistirao na dijalogu sa svetiteljima modernosti koji su nas strogim pogledima streljali sa fresaka, umesto da ponizno klekne i pomoli se za spas svoje grešne literature. Njegova nespretnost mi je išla na živce, čas bi se očešao o oklevetani rat Miloša Crnjanskog, čas bi zakačio Ćurčinovo pseudo-ničeanstvo, nekad bi oborio obgovljeni rod Momčila Nastasijevića, nekad Micićevo komitsko varvarstvo ili krstaški pohod Svetislava Stefanovića, a dešavalo se i da poruši ceo ikonostas. Crveneo sam pred sveštenicima, svetogrđe mi je zabadalo žalac u verničko srce, ali sam ipak bio trpejliv prema Radetovim ekscesima. Veliki ljudi imaju pravo na male ispade.

Imao je običaj da sa mnom podeli svoje misli, čak i pre nego što bi ih zapisao. Govorio mi je o banalnosti kao prvom načelu ništavila, značajno me gledajući; o tome da srpski nacizam nije import iz nemačkog nacional-socijalizma, već je krajnji izraz duha palanke; o Mitrofanu Matiću koji je tražio Boga, a našao Dimitrija Ljotića... Ništa ga nisam razumeo, ali sam upijao i pamtio svaku reč da bih posle u samoći radio ono za šta me je Bog dao: slaganje i kompiliranje citata. Tako sam uvek bio u stanju da navedem velike mudrosti velikog Konstantinovića, pogotovo kad se nađem među velikanima. Najčešće sam ga citirao na Dedinju, u vili Dobrice Ćosića, tokom dugih zimskih večeri kad je cvet srpske inteligencije, okupljen u Ćosićevom nacionalizovanom salonu, nagnut nad mape pravio planove za proširenje srpskog duhovnog prostora; tamo smo maštali o danu kada će svi srpski pisci živeti u jednoj državi.

Kada je Rade okupljao misleći svet u Nezavisne intelektualce, a

kasnije u Beogradski krug, na moju veliku žalost, u tome nisam mogao da mu pomognem i da mu se tako bar malo odužim za sve što je učinio za mene. Zamolio sam ga da me izbriše sa spiska, jer sam se bojao da će mi vlasti oduzeti pasoš, ili sam morao tetka Dobrici da odnesem lek, ne sećam se više tačno šta je bilo, ali znam da su me objektivne okolnosti sprečile da se pridružim malobrojnim piscima koji su bili protiv rata. Vreme je pokazalo da su objektivne okolnosti bile u pravu.

Mnogi zameraju Konstantinoviću što je bespoštedno kritikovao nacionalizam, duh palanke i srpski nacionalni projekat, ali te neoprezne primedbe dolaze od ubogih umova koji previdaju ključnu činjenicu – da je Rade pisao na srpskom jeziku i da je deo srpske kulture. Dok je bio živ mogao je da se kurobeca koliko hoće, da priča kako je nacionalizam – terorizam, da bude tuđ u tuđem svetu koji odbija da se suoči sa zločinom koje je iz njega poteklo, ali sada su ključevi vlasti u našim rukama. Mrtva usta ne govore, to je credo književnog istoričara kojem je nacionalna književnost sve na svetu. Konstantinovića ćemo pacifikovati, preparirati, načinićemo od njega samo još jednu emanaciju nacionalne literature, samo još jednu ikonu u srpskom duhovnom prostoru, kao što smo učinili i sa njegovim brojnim prethodnicima. I tako ćemo ga učiniti bezopasnim, vo vjeki vjekov, a možda i duže.

Smrt je na našoj strani, što reče Vojislav Despotov (za kojeg je takođe moglo da se ispostavi da je bio moj veliki prijatelj i Učitelj, samo da me dijete Gojko nije preteklo). Svi smo mi nebeski zaručnici, rekao bi Mirko Kovač, još jedan moj veliki prijatelj i Učitelj, kako će se ispostaviti čim se prestavi. Slična sudbina čeka i Beton, koji inače uređuju moji veliki prijatelji i učenici, kako će se ispostaviti čim ih preselimo na drugi svet. Mašina za mlevenje duha i tela radi bez odmora ■